

Lakatos Miklós

Beszélgetés Rózsa Gábor demográfussal, a népszámlálások nemzetközi szakértőjével

**Conversation with demographer Gábor Rózsa,
international expert on population censuses**

Lakatos Miklós, a Statisztikai Szemle nyugalmazott főszerkesztője
E-mail: drlakatosmiklos@gmail.com

1947. november 17-én született Budapesten. Általános és középiskolai tanulmányai után az egyetemet matematikaszakon Magyarországon kezdte el, majd a Genfi Egyetemen fejezte be 1972-ben. Az egyetem elvégzését követően matematikatanárként tevékenykedett. 1986-ban került a Központi Statisztikai Hivatalba (KSH), ahol a népszámlálási részleg munkatársa lett. A kezdetektől fogva bekapcsolódott a népszámlálásokkal, a mikrocenzusokkal és a statisztikai nomenklatúrákkal kapcsolatos nemzetközi harmonizációs munkába. Számos két- és többoldalú tanácskozáson képviselte Magyarországot, illetve a KSH-t. A népszámlálások különféle vonatkozásaival kapcsolatban cikket, tanulmányokat, statisztikai szakirodalmi ismertetéseket publikált a hivatal folyóirataiban, valamint több más hazai és külföldi kiadványban.

Beszélgetésünk bevezetőjeként, kérlek, szólj néhány szót a szülői házról, családi körülményeidről és tanulmányaidról!

Értelmiségi családból származom, apám könyvtárosként, anyám óvónőként dolgozott. Anyám korán, 47 évesen meghalt. Emlékére apámmal és Mihály öcsémmel 1990-ben alapítványt hoztunk létre, amely azóta is minden évben végzős óvodapedagógus-hallgatók országos versenyét szervezi és díjazza szerény összeggel. Apám 1960-tól az MTA Könyvtárának (fő)igazgatója, majd 1969-től hét éven át az ENSZ genfi könyvtárának igazgatója volt. 2005-ben hunyt el. Nálam 6 évvel fiatalabb öcsém is az értelmiségi pályát választotta, sajnos egy gyors

lefolyású betegség elvitte 2017-ben. Általános és középiskoláimat a kiváló eredményeket felmutató Apáczai Csere János Iskolában végeztem, 1966-ban érettségiztem. Az egyetemet matematikaszakon, Szegeden és Budapesten kezdtem el, majd Genfben fejeztem be, 1972-ben. Pályámra meghatározóan hatott, hogy családnk 1969-ben kiköltözött Genfbe, ahol nemzetközi környezetbe kerülve, franciául végezhettem egyetemi tanulmányaimat, és többször megfordultam a genfi magyar ENSZ-közösségben, az ENSZ-nél dolgozó magyar szakértőknél.

1981-ben megnősültem, feleségem, Ana Szatmárnémeti mellől került Magyarországra. Elismerten lelkiismeretes kórházi ápolónőként dolgozott, egészen a betegségéig. Két fiunk született, 1982-ben Dávid és 1986-ban Ádám. Dávid folytatta a nagyapai hagyományokat: történéssz, majd könyvtáros lett, egy ideig a KSH Könyvtár főigazgatója volt, jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárat vezeti. Ádám a nemzetközi kapcsolatok, majd a biztonságpolitika terén végzett tanulmányokat, jelenleg gazdasági (tőzsdei) területen, a piaci adatok megbízhatóságának ellenőréként dolgozik Luxemburgban.

Hogyan teltek munkába állásod kezdeti évei, milyen tapasztalatokat szerezteél ezekben az esztendőkbén?

Genfben utolsó éves hallgatóként az egyetem mellett matematikát tanítottam egy ottani alsó középfokú iskolában, és annyira megkedveltem a pedagógusi munkát, hogy amikor tanulmányaimat befejeztem és hazatértem, egy rövid könyvtárosi kitérő után, 1973 és 1977 között a Fejér megyei pusztaszabolcsi gimnázium és szakközépiskola matematikaszakos tanáraként dolgoztam, sőt egy tanulmányait akkor elkezdő osztály osztályfőnöke is lehettem. A családom finoman szólva furcsának tartotta, hogy Budapest és Genf után Pusztaszabolcson kötöttem ki, de utólag visszatekintve életem meghatározó élménye volt ez a négy év is. Egykori belvárosi gyerekként komoly tapasztalataim lettek a vidéki Magyarországról, a nehéz sorsú, falusi környezetben felnőtt gyerekekről, és nagy kihívást jelentett ebben a környezetben a pedagógusi munka, az ott szerzett szociológiai jellegű tapasztalatoknak pedig a későbbi statisztikusi munkám során is hasznát vehettem. Több évig a Műegyetemen esti felvételi előkészítőket is tartottam, majd végleg visszatértem a fővárosba, ahol némileg speciális oktatási feladatként – nyelvtudásomnak is köszönhetően – 1977 és 1986 között a magyarországi felsőoktatás előkészítő intézményében külföldieket tanítottam matematikára. A főként afrikai, ázsiai és latin-amerikai hallgatók legfeljebb tizenkét fős csoportokban tanultak, magyar nyelven, a választott szaknak megfelelően. Emellett az intézményhez tartozó diákklubot három évig vezettem. Ezek az évek is számos tapasztalatot jelentettek, hivatásszerűen kellett nemzetközi környezetben, különböző országok polgáraival a közös hangot megtalálni, sokszor az eltérő kulturális és politikai

nézeteket egyeztetni és diplomatikusan összehangolni, irányítani. 1984–1985-ben hivatalos kikérés alapján tolmácsként Algériában dolgoztam, majd 1986-ban végleg elhagytam a pedagógusi pályát.

A KSH Népszámlálásra kerülve milyen munkatársi közösségben találtad magad, mik voltak az első feladatok?

A KSH-ba történt jelentkezésem egyik mozgatója az volt, hogy – bár szerettem tanítani – nem éreztem újabb kezdeményezési készséget a pedagóguspályán. Egy érdekes újsághír alapján jelentkeztem 1986 nyarán a KSH személyzeti osztályán felvételre, ahol a genfi évek alatt megismert, az akkor a KSH főosztályvezetői-ként dolgozó Vukovich György és Gömbös Ervin javaslatára a KSH népszámlálási részlegének módszertani csoportjába kerültem. Személyi és szakmai szempontból is nagyon inspiráló munkatársi közösség vett körül, kiváló, segítőkész kollégákkal, Kepecs József és Klinger András vezetésével. Az ő érdemük is, hogy nagyon sok évvel később, már nyugdíjasként, a népszámlálásokkal kapcsolatos ismereteimet doktori disszertációvá tudtam formálni, és 2009-ben PhD-fokozatot szereztem. Ismereteim gyarapodásához tartozott, hogy az 1980-as népszámlálás utóellenőrzésének végleges jelentését 1986 és 1988 között nekem kellett elkészítenem, és e munka révén igen széles körű rálátásom lett a módszertan szinte minden elemére.

A Népszámlálás Módszertani osztályán jól hasznosíthattam nyelvtudásomat, bekapcsolódhattam a nemzetközi népszámlálási ajánlások előkészítésének munkájába. 1986-ban már folytak az előkészületek az 1990. évi népszámlálás megtartására, több próbaszámlálást tartottak, és módomban volt ezeknek az eredményeit áttekintennem, egyre jobban elmerülve a módszertani és gyakorlati kérdésekben, így amikor 1987-ben KGST-tanácskozást szerveztek e témában, már jól tudtam reagálni e nemzetközi megbeszélések népszámlálást érintő kérdéseire. Hasznosíthattam genfi kapcsolatrendszeremet is: javaslatom alapján erre az értekezletre meghívták az ENSZ genfi hivatalának egyik vezető statisztikus munkatársát, hogy a KGST készülő népszámlálási ajánlását az ENSZ által kiadott irányelvek oldaláról is megvizsgáljuk. Nem volt könnyű több ország népszámlálással kapcsolatos érdekeit összehangolni, például az értekezleten részt vevő kubai küldött nem javasolta a lakás fűtésével kapcsolatos kérdést feltenni, mivel az ő országukban nincs szükség fűtésre. Bár jól sikerült ez a tanácskozássorozat, a viharos politikai-társadalmi változások felülírták az akkori megállapodásokat, a megszűnt KGST helyett új nemzetközi kapcsolati formák alakultak ki.

A népszámlálás munkálatainak aktív résztvevőiként mindketten emlékezhetünk az 1990. évi népszámlálás körüli bonyodalmakra, Te hogyan élted meg ezeket az éveket?

1989 nyarára elkészült az 1990-es népszámlálás végrehajtásának forgatókönyve, kérdőívei véglegesítésre vártak, a munka módszertani részében tevékenyen részt vettem. 1989-re az ország igen nehéz költségvetési helyzetbe került, ezért kormányzati körökben felvetődött, hogy a rendkívül sokba kerülő népszámlálást költségkímélő módon kellene végrehajtani. Ezért módszertani csoportunkat megbízták azzal, hogy Éltető Ödön, a neves matematikus-statisztikus részvételével dolgozzon ki javaslatot a mintavételen alapuló népszámlálás végrehajtására. E munkának én is részese voltam, elemeztük a 10 vagy akár 20%-os mintán alapuló összeírás lehetőségét. Ennek az lett a végső következtetése, hogy olyan mértékű lenne az információvesztés, hogy az nem állna arányban a költségek csökkentésével. Ezt látva vettem a bátorságot, és a szolgálati út teljes megkerülésével levelet írtam az akkori kormányfő tanácsadó testületének, amiben tiltakoztam a teljes körű népszámlálás elhagyásának terve ellen, és számos érvet soroltam fel, hogy miért lenne probléma, ha mintavételen alapuló népszámlálást tartanánk. Amint az várható volt, egyéni akcióm kitudódott; szerencsére a Népszámlálás akkori vezetője, Munkácsy Ferenc kiállt mellettem, így nem ért retorzió a hivatalban. Nem tudom, hogy végül minek köszönhetően, de a kormány a teljes körű népszámlálás mellett döntött, sőt még egy 20%-os reprezentatív minta alkalmazására is sor került. Az 1990. évi népszámlálás végrehajtásának ellenőrzésében Tolna megyei instruktorként részt vettem, és mondhatom, hogy az érzékelhetően bizonytalan politikai-társadalmi légkör ellenére az összeírás a népszámlálási hagyományokhoz méltóan sikeres volt. (Sajnos a mintavételes kiegészítő felvétel adatainak feldolgozására akkor nem volt lehetőség.) A népszámlálást követően az utóellenőrzés megszervezése, végrehajtása továbbra is a feladataim közé tartozott. Az eredmények azt mutatták, hogy az összeírás a részeredmények tekintetében sikeres volt, azonban a korábbi utóellenőrzésekhez hasonlóan a teljeskörűség kielégítő voltát ezúttal sem vizsgáltuk. Egyébként 1994-ben Washingtonban részt vettem egy tanfolyamon éppen ebben a témában, ahol a résztvevők arra jutottak, hogy ha az utóellenőrzés eredményei el is térnek a teljes körű felvételeitől, a megjelent népszámlálási adatok korrekciója helyett elég egy jelentésben rögzíteni az eltéréseket.

Az 1990-es évek az intenzív nemzetközi kapcsolatok kiépítésének időszaka volt, milyen feladatokat vállaltál ebben az időszakban?

Az 1990-es években főleg a kétoldalú kapcsolatok kiépítésében vettem részt, többször jártam a szomszédos európai országokban, valamint ekkor kezdtem a balkáni országokba is utazni, ugyanis a délszláv háború után Bosznia-Hercegovinában, Macedóniában és Koszovóban élesen felvetődött a népességszám alakulásának kérdése, és tanácsokat kellett adni a népesség-összeírások végrehajtásának módszertanát illetően. 1996-ban az uniós csatlakozási tárgyalásokban részt vevő országok közül Magyarország elsőként küldhetett szakembereket az Európai Unió különböző főigazgatóságaira, így a régió országaiból én voltam az első gyakornok az Eurostatnál. A háromhónapos kiküldetés során a 2001. évi népszámlálás uniós ajánlásának előkészítését végeztem egy francia kollégával. Ennek a munkának egyik leágazása volt, hogy az ajánláshoz kapcsolódóan el kellett készíteni az uniós országok számára egységesen kötelező táblázatok tervezetét. Ebben a munkában hasznosíthattam az 1990. évi népszámlálás előkészítésénél szerzett tapasztalataimat és a kétoldalú kapcsolatok során szerzett ismereteimet. (A kötelező jelleg egyébként elsősorban a németek és a hollandok ellenállása miatt egy *gentlemen's agreement* formájú ajánlássá szelídült.) Még egy érdekes hozadéka volt ennek a háromhónapos gyakornoki időszaknak: az Eurostat akkori főigazgatójának kérésére javaslatot tehettem a gyakornoki munka továbbfejlesztésére, és arra, hogy ez a fajta munka a későbbiekben legalább fél évig tartson. Ugyancsak a nemzetközi vonatkozásokkal függött össze, hogy az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága (EGB) felkérése alapján egy-egy brit, francia és svéd kollégával kiadványt készítettünk a négy különböző eljárású népszámlálásokat végző ország módszertanának és költségeinek összehasonlításáról.

Elérkeztünk egy újabb népszámlálás végrehajtásának időszakára, e munkában milyen módon vettél részt?

Az 1990-es évek végére egyre inkább beépültem a Népszámlálási főosztály munkatársi közösségébe, voltam osztályvezető, főosztályvezető-helyettes, sőt egy évig főosztályvezető is. Ebben a korszakban is tovább vittem a nemzetközi szakmai relációk ügyeit, és vezettem a demográfiai és módszertani osztályt. A 2001. évi népszámlálás előkészületei és végrehajtása az előző népszámláláshoz képest nyugodtabb körülmények között ment végbe, bár időről időre ebben az esetben is felmerült a költségek csökkentésének igénye, például erre tekintettel is némileg változtatni kellett a kérdőív terjedelmén. Azonban a népszámlálási ajánlások készítőjeként nyugodtan mondhatom, hogy a 2001. évi népszámlálás minden tekintetben megfelelt ezen ajánlások előírásainak. Az eredmények közlésében és a módszertani kötet összeállításában is részt vettem, de figyelmem már egyre inkább a 2010-es évek körüli népszámlálások nemzetközi ügyeire terelődött. A 2000-es években tagja lettem a Francia Nyelvű Demográfusok Nemzet-

közi Társaságának (AIDELF), amelynek konferenciáin többször előadóként is részt vettem, sőt Budapesten rendezhettük – az MTA, a KSH, a Francia Intézet és a Nemzetközi Menekültügyi Szervezet aktív támogatásával – a 2004. évi konferenciát, amelynek tárgya a nemzetközi vándorlások sokoldalú vizsgálata volt.

Milyen módon vettél részt a 2011. évi népszámlálás előkészítésében?

A 2000-es évek elején az Eurostat és az ENSZ EGB felkért, hogy a demográfiai fejezet felelőseként és a család-háztartás munkacsoport tagjaként vegyek részt a 2010. évhez közeli újabb nemzetközi ajánlás előkészületi munkáiban. A módszertani fejlesztések 2003 és 2006 közötti kidolgozása során figyelembe lehetett venni az 1987-es (KGST) és az 1996-os (Eurostat) népszámlálási ajánlások elkészítésének tapasztalatait. A munka során elkészült módszertani dokumentáció angol nyelvű szerkesztését, közzétételét is el kellett végeznünk. 2006-ban a Népszámlálási főosztályt átszervezték, addigi kiemelt, önálló pozícióját megszüntették, így inkább azt a megoldást választottam, hogy 2007-ben nyugdíjazásomat kértem, és a 2011. évi népszámlálásban már csak összeíróként és kódolóként vettem részt. Nemzetközi tevékenységemet azonban az Európa Tanács, az ENSZ EGB és az Eurostat tanácsadójaként 2008 és 2013 között tovább folytattam. Az EU által finanszírozott előcsatlakozási projektek keretében vezető szakértőként nyolc délkelet-európai ország népszámlálásainak előkészítésében vettem részt, hosszú kiküldetésekkel ezekben az országokban. A régió hat országában rendszerben – ha nem is mindig az eredeti időpontban – lezajlott a népszámlálás, Macedóniában (ma: Észak-Macedónia) a nemzetiségi összeírással kapcsolatos problémák miatt viszont félbeszakadt a népszámlálás, Bosznia-Hercegovinában pedig jóval később hajtották végre az összeírást, és az eredmények közzélése ezen túl is késett. E munkámban igen sokat segítettek a hazai és nemzetközi tapasztalatok. A meglátogatott országok statisztikusaival és a többi szakértővel jó kapcsolatot sikerült kiépíteni, egyúttal a magyar statisztika jó hírét tovább terjeszteni. Legutóbbi (valószínűleg utolsó) ilyen megbízásom 2021-ben az üzbég próbaszámlálás monitorozásában való részvétel volt.

E sokrétű és nem könnyű nemzetközi szakértői munkának mik a tapasztalatai; milyen tanácsokat tudnál adni azoknak a statisztikus kollégáknak, akiknek részt kell venniük ilyen típusú tanácskozáson?

Mindenekelőtt nyelvet, nyelveket kell tudni, ezen belül is a szakmai nyelvezetet, mert a tanácskozáson sokszor nehéz megérteni a sokféle területről összejött kollégák mondanivalóját. Némileg eltérő pozíciót jelent, amikor a KSH kiküldöttjeként tárgyalunk egy adott témában, vagy ha egy nemzetközi szervezet

megbízásából végezzük munkánkat. Az első esetben értelemszerűen képviseljük a hazai szempontokat is, illetve az otthoni iránymutatás szerint próbáljuk alakítani a tanácskozás menetét, ha viszont a nemzetközi szervezet alkalmazásában állunk, akkor általánosabb érdekeket kell képviselnünk. Nemzetközi szervezet megbízása esetében igen fontos a szóbeli és az írásbeli fogalmazási készség, balkáni kiküldetésem során például a tárgyalásokról készült emlékeztetőket, jelentéseket és szakértői anyagokat az érintett kollegákkal történt egyeztetést követően a szakértői megbízást adó és szerződést kötő nemzetközi intézmény projektvezetőjének kellett átadni, a további egyeztetéseket már ő hajtotta végre. A népszámlálással kapcsolatos szakértői szerződésem előírta, hogy milyen formában érintkezhettem az összeírás résztvevőivel és helyi felelőseivel, nem nyilváníthattam közvetlenül véleményt az összeírásról, és utasítást sem adhattam a végrehajtással kapcsolatban. Természetesen észrevételeimet, tanácsaimat napi jelentések és egy zárójelentés formájában csak a projektvezetővel közölhettem. Például annak idején a *Statisztikai Szemlének* e témáról írt beszámolómat is egyeztettem a projektvezetővel. Összességében azt mondhatom, hogy a nemzetközi környezetben végzett munka igen erős diplomáciai érzéket is kíván: nyitottnak kell lenni a tárgyalópartnerek véleményére, de a megbízónk által adott feladatokat és az adott kérdésben kialakított álláspontokat határozottan kell képviselni.

Statisztikus pályafutásodat végig kísérte, hogy intenzíven figyelted a nemzetközi statisztikai szakirodalmat, számos folyóiratcikk-ismertetést írtál a hivatal folyóirataiba. Szólj néhány szót erről a tevékenységedről, és arról, hogy jelenleg hogyan telnek nyugdíjas napjaid.

Talán a családi hagyományoknak is köszönhető, hogy a könyvtárak mintegy keretbe foglalták szakmai pályafutásomat. Már közvetlenül az egyetem elvégzése után, Genfből hazatérve az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központban szerkesztőként magyar nyelvű szócikkek fordítottam idegen nyelvre, ettől fogva a külföldi szakirodalmak iránti érdeklődésem mindvégig fennmaradt. 1986-tól, a KSH-ba kerülésem óta kapcsolatban voltam a Statisztikai Szemle és a Demográfia folyóiratcikk- és könyvismertetések szervező szerkesztőivel, a KSH Könyvtár illetékes munkatársaival. Kezdetben a szerkesztő kollégák javasoltak egy-egy külföldi folyóiratban megjelent cikket magyar nyelven történő ismertetésre, de számos esetben én tettem javaslatot az általam szakmailag érdekesnek tartott cikkek ismertetésére. Több, e témával kapcsolatos kezdeményezés is volt, például egy párizsi kávéházban az INSEE (a francia statisztikai intézet) havi rendszerességgel nyilvános vitaesteket szervezett arról, hogy miképpen magyarázhatja a statisztika a társadalmainkat átható nagy kérdéseket. A vitaesteken elhangzottak írásos összefoglalóinak ismertetése is megjelent a Statisztikai

Szemle megfelelő rovatában. Szakmailag sokat jelentett nekem e tevékenység: csak ajánlani tudom fiatal kollegáimnak, hogy vegyenek részt ilyen típusú munkákban, mert ezzel nemcsak nyelvismeretüket tudják fejleszteni, hanem széles körű szakmai kitekintésre is szert tesznek. Az utóbbi években részt vettem a KSH Könyvtár történeti tárgyú publikációinak összeállításában, ilyen volt például a jelentős munkásságú magyar statisztikusok és demográfusok életútját ismertető lexikon. A KSH Könyvtár több éve a külföldi szakfolyóiratokban megjelent cikkek ismertetését adja közre a negyedévente megjelenő elektronikus Nemzetközi Statisztikai Figyelőben, amelyben a demográfiai témájú rovat szerkesztéséért, ismertetéseimért én felelek.

Nyugdíjas éveinket feleségemmel olvasással, kirándulással, kertészkedéssel töltjük, és szeretettel figyeljük, lehetőségeink szerint segítjük fiaink életének alakulását. Feleségemnek mindvégig nélkülözhetetlen szerepe volt abban, hogy korábbi ápolónői munkája, majd súlyos betegsége mellett is lehetővé tette a számolatlan túlmunkával és távolléttel járó tevékenységeimet és fiaink előmenetelét is.

Köszönöm a beszélgetést, jó egészséget kívánok!